

Transformations in Penal Mitigation and its Challenges in Light of Decarceration Policy (with Reference to International Instruments)

Alireza Emamdadi¹, Mohamadali Taheri^{2}, Seyyed Hasan Hashemi³*

1. PhD Student in Criminal Law and Criminology, Birjand Branch, Islamic Azad University, Birjand, Iran.
Email: a65ed@yahoo.com

2. Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Birjand Branch, Islamic Azad University, Birjand, Iran.

*Corresponding Author: Email: mtaheri@birjand.ac.ir

3. Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Birjand Branch, Islamic Azad University, Birjand, Iran.

Email: hashemi600@yahoo.com

S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Publisher:
Shahr-e Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
10.48300/jlr.2024.410067.2414

Received:
5 February 2024

Accepted:
13 May 2024

Published:
5 January 2026

ABSTRACT

The implementation of incarceration and the expansion of "prison-centric policy" (or "carceralism") along with the emergence of its detrimental consequences, including the deleterious effects it imposes on the economy, society, and the family, have progressively led "decarceration" to leave its mark on the criminal policy agendas of states. On the other hand, penal transformations are by no means confined to domestic factors within a single country; in this regard, international and human rights instruments, as well as global developments, have also been influential, playing both direct and indirect roles. It is therefore essential to examine the most recent developments in "penal mitigation" as a tool for decarceration, based on these instruments. The research method employed in this study is descriptive-analytical, examining

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

the transformations that have occurred in penal mitigation in furtherance of decarceration, based on the legislator's latest intent in the Law on Reduction of Ta'zir Imprisonment Penalties (2020), while considering international instruments. Within the corpus of international instruments overseeing penal transformations in the direction of decarceration, the efforts undertaken indicate an attention to the principle of the minimal use of this punishment, attempting to implement it by providing guidelines. Although, for its part, the decarceration policy in Iran, relying on penal mitigation to reduce the penal population, has in certain respects brought about positive developments aligned with these instruments - aiming for the minimal and individualized application of imprisonment and its replacement with other measures - this policy has simultaneously posed challenges for this institution which have been overlooked by the legislator.

Keywords: Decarceration, Prison-Centric Policy (Carceralism), International Instruments, Penal Mitigation, Sentencing.

Excerpted from the Ph.D. thesis entitled "Legislative Criminal Policy Aimed at Reducing the Prison Population in Iran: An Emphasis on the Law on the Reduction of Imprisonment and a Comparative Study of UK and French Law", Birjand Branch, Islamic Azad University, Birjand, Iran.

Funding:

The author(s) received no financial support (funding, grants, and sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Author contributions:

Alireza Emamdadi: Conceptualization, Methodology, Validation, Formal Analysis, Investigation, Resources, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing, Supervision, Project Administration.

Mohamadali Taheri: Conceptualization, Methodology, Validation, Formal Analysis, Investigation, Writing - Review & Editing, Supervision, Project Administration.

Seyyed Hasan Hashemi: Conceptualization, Methodology, Validation, Formal Analysis, Investigation, Writing - Review & Editing, Supervision.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Emamdadi, Alireza, Mohamadali Taheri & Seyyed Hasan Hashemi. "Transformations in Penal Mitigation and its Challenges in Light of Decarceration Policy (with Reference to International Instruments)". *Journal of Legal Research*, 24, no. 64 (January 5, 2026), 73-102.

Extended Abstract

The implementation of incarceration and the expansion of "prison-centric policy" (or "carceralism") along with the emergence of its detrimental consequences, including the deleterious effects it imposes on the economy, society, and the family, have progressively led "decarceration" to leave its mark on the criminal policy agendas of states. Consequently, the trend in Iran's criminal policy, and accordingly its penal policy, is the reduction of imprisonment sentences and the penal prison population. Based on this, the legislative approach in the Law on Reduction of Ta'zir Imprisonment Penalties (2020) pursues decarceration and the use of leniency mechanisms and alternatives. For this reason, decarceration policy has today become a central objective of criminal policy, and the transformations introduced in the Law on Reduction of Ta'zir Imprisonment Penalties confirm this approach. On the other hand, penal transformations are by no means confined to domestic factors within a single country; in this regard, international and human rights instruments, as well as global developments, have also been influential, playing both direct and indirect roles. Penal mitigation, which is considered one of the effective tools of criminal policy in implementing the principle of individualization of punishment (*Poena ad individuum aptanda est* = the punishment must be fitted to the individual), achieving greater effectiveness, and attaining the corrective and rehabilitative goals of punishment, has, in the latest developments of legislative criminal policy - resulting from prison overcrowding as a consequence of the growing penal population and carceral policies - been transformed into a tool for minimalism through prison reduction and decreasing prison population density. It is therefore essential to examine the most recent developments regarding "sentence mitigation" as a tool for decarceration, based on these instruments.

The study recruits a descriptive-analytical approach and field research, examining the transformations that have occurred in the institution of sentence mitigation in furtherance of decarceration, based on the legislator's latest intent in the Law on Reduction of Ta'zir Imprisonment Penalties, while considering international instruments. In this research, employing a comparative approach with international instruments, the evolutionary path of penal mitigation prior to the Law on Reduction of Ta'zir Imprisonment Penalties is first examined, followed respectively by an analysis of the transformations and challenges of this institution. Within the corpus of international instruments overseeing penal transformations in the direction of decarceration, emphasis is placed on the implementation of necessary standards regarding the treatment of prisoners and increased judicial control and supervision over prisons, the necessity of individualization and the minimal use of imprisonment, its conversion to other alternative punishments, and the prohibition of discrimination in

sentencing. Although, for its part, the decarceration policy in Iran, relying on penal mitigation to reduce the penal population, has brought about positive developments aligned with international instruments - aiming for the minimal and individualized application of imprisonment and its replacement with other measures - it has simultaneously faced challenges. The failure to establish a mechanism for supervising judicial discretion in applying penal mitigation, ambiguity regarding the possibility of converting certain punishments to imprisonment, the disproportionate change in the range for determining and imposing imprisonment sentences as a result of their mitigation, inattention to certain limitations on the mitigation of imprisonment arising from specific regulations, failure to address cases where mitigation is practically impossible, and the legislator's silence regarding the applicability/non-applicability of penal mitigation provisions to prescribed (hadd) and retaliation (qisas) punishments, are among the most significant shortcomings of these developments. Therefore, the developments in Iran's criminal policy concerning penal mitigation as a tool for controlling the penal population, while disregarding the process of "carceral trends in penal legislation" with manifestations of excess or deficiency in expanding or restricting the scope of applicable crimes and judicial discretion therein, is proceeding as an institution for "decarceration". The outcome of legislation such as the Law on Reduction of Ta'zir Imprisonment Penalties could also be a diminution of the deterrent effect of punishment and a contribution to impunity for offenders. This outcome indicates that leniency policies in the enactment of Iran's penal laws are rooted more in exigency and necessity than in scientific findings and the evaluation of prior penal policy. Consequently, the "decarceration" discourse in Iran's criminal policy must be based on criminological and penological findings to be effective in the crisis of the increasing penal prison population. Otherwise, the enactment of laws such as the Law discussed above alone will not be sufficient

تحولات نهاد تخفیف مجازات و چالش‌های آن در پرتو سیاست حبس‌زدایی با نگاهی به اسناد بین‌المللی

علیرضا امام‌دادی^۱، محمدعلی طاهری بجد^۲، سید حسن هاشمی^۳

۱. دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد بیرجند، دانشگاه آزاد اسلامی، بیرجند، ایران.
a65ed@yahoo.com

۲. استادیار، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد بیرجند، دانشگاه آزاد اسلامی، بیرجند، ایران.
*نویسنده مسئول: mtaheri@birjand.ac.ir

۳. استادیار، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد بیرجند، دانشگاه آزاد اسلامی، بیرجند، ایران.
hashemi600@yahoo.com

چکیده:

به دنبال اعمال مجازات حبس و توسعه سیاست «حبس‌گرایی» و ظهور آسیب‌های آن از جمله آثار مخربی که بر اقتصاد جامعه و خانواده به دنبال دارد، به تدریج «حبس‌زدایی» در برنامه سیاست جنایی کشورها آثاری را بر جای گذاشت. از طرفی تحولات کیفر صرفاً به عواملی داخلی در یک کشور محدود نیست و در این میان اسناد بین‌المللی و حقوق بشری و همچنین تحولات جهانی نیز تأثیرگذار بوده و به‌طور مستقیم و غیرمستقیم نقش‌آفرینی نموده‌اند. از این رو ضروری است تا جدیدترین تحولات نهاد «تخفیف مجازات» به‌عنوان ابزاری در راستای حبس‌زدایی، بر مبنای این اسناد مورد بررسی واقع شود. روش تحقیق به‌کاررفته در این پژوهش از نوع توصیفی - تحلیلی بوده که به بررسی تحولات صورت‌گرفته در نهاد تخفیف مجازات در راستای حبس‌زدایی بر مبنای آخرین اراده قانونگذار در قانون کاهش مجازات حبس تعزیری با نگاهی بر اسناد بین‌المللی می‌پردازد. در مجموعه اسناد بین‌المللی ناظر بر تحولات کیفر حبس در راستای حبس‌زدایی، تلاش‌های صورت‌گرفته حاکی از توجه به اصل حداقل‌گرایی

کپی‌رایت و مجوز دسترسی آزاد:

کپی‌رایت مقاله در مجله پژوهش‌های حقوقی نزد نویسنده (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهش‌های حقوقی منتشر می‌شوند با دسترسی آزاد هستند. مقالات تحت شرایط مجوز 4.0 Creative Commons Attribution Non-Commercial License منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد نشریه مراجعه کنید.

پژوهش‌گاه حقوق

نوع مقاله:
پژوهشی

DOI:

10.48300/jlr.2024.410067.2414

تاریخ دریافت:
۱۶ بهمن ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش:
۲۴ اردیبهشت ۱۴۰۳

تاریخ انتشار:
۱۵ دی ۱۴۰۴

این مجازات است که با ارائه رهنمودهایی سعی در پیاده‌سازی آن دارد. از طرفی هرچند سیاست حبس‌زدایی در ایران با تکیه بر نهاد تخفیف مجازات در راستای کاهش جمعیت کیفری، در برخی جهات همسوی با این اسناد به‌منظور استفاده حداقلی و فردی‌سازی اجرای مجازات حبس و جایگزینی آن با سایر تدابیر، تحولات مثبتی را به دنبال داشته است، اما این سیاست همراه با چالش‌هایی برای این نهاد بوده که از نگاه قانونگذار مغفول مانده است.

کلیدواژه‌ها:

حبس‌زدایی، حبس‌گرایی، اسناد بین‌المللی، تخفیف مجازات، کیفردهی.

برگرفته از رساله دکتری با عنوان «سیاست جنایی تقنینی مبتنی بر کاهش جمعیت کیفری زندان‌ها در حقوق ایران با تأکید بر قانون کاهش مجازات حبس تعزیری و مقایسه تطبیقی آن با حقوق انگلستان و فرانسه»، واحد بیرجند، دانشگاه آزاد اسلامی، بیرجند، ایران.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

علیرضا امامدادی: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، اعتبارسنجی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نوشتن - پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش، نظارت، مدیریت پروژه.
محمدعلی طاهری بجد: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، اعتبارسنجی، تحلیل، تحقیق و بررسی، نوشتن - بررسی و ویرایش، نظارت، مدیریت پروژه.
سید حسن هاشمی: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، اعتبارسنجی، تحلیل، تحقیق و بررسی، نوشتن - بررسی و ویرایش، نظارت.

تعارض منافع:

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

امام‌دادی، علیرضا، محمدعلی طاهری بجد و سید حسن هاشمی. «تحولات نهاد تخفیف مجازات و چالش‌های آن در پرتو سیاست حبس‌زدایی با نگاهی به اسناد بین‌المللی». مجله پژوهش‌های حقوقی، ۲۴، ش. ۶۴ (۱۵ دی ۱۴۰۴)، ۷۳-۱۰۲.

مقدمه

تحولات نظری نظام مجازات‌ها به مدد تجربیات عملی منجر به آن شد که مجازات حبس به‌عنوان اصلی‌ترین واکنش در برابر پدیده مجرمانه شناخته شود و آزادی تن به‌عنوان یکی از مهم‌ترین ارزش‌های انسانی مشمول محدودیت‌های قانونی قرار گیرد؛ اما این تحولات باعث نشد که آثار اجرای این مجازات مورد غفلت واقع شود. به‌ویژه اینکه یکی از مهم‌ترین دلایل تمایل به استفاده از مجازات حبس به‌عنوان جایگزین مجازات‌های بدنی، توجه به نقش اصلاحی و تربیتی بود که برای آن پیش‌بینی می‌شد. به موازات تحولات قوانین کیفری، توسعه زندان‌ها و استفاده از مجازات حبس، پدیده افزایش جمعیت کیفری نیز شکل یافت. به‌گونه‌ای که این موضوع خود تبدیل به دغدغه‌ای جدید در بین مجریان و صاحب‌نظران مختلف شد. اهمیت این موضوع زمانی بیشتر نمایان می‌شود که پدیده «افزایش جمعیت کیفری» به‌مرور زمان این ظن را تقویت کرد که استفاده از مجازات حبس همراه با افزایش روزافزون زندانیان، نقش اصلاحی و تربیتی آن را تحت تأثیر قرار داده و مکانی که با هدف بازسازی اجتماعی محکومان با صرف هزینه‌های هنگفت در نظر گرفته شده بود، اکنون به محلی برای فراگیری آموزه‌های مجرمانه و انتقال فرهنگ بزهکاری تبدیل شده است. استفاده از یک محیط معین با نتایج مشترک به نام زندان برای تمامی جرایم و مجرمان، آسیب‌زا است. به‌ویژه در مورد آن دسته از افرادی که جرایم آنان کوچک است یا در آستانه انحراف قرار دارند؛ به‌گونه‌ای که بیشترین افزایش جرایم ارتكابی، پس از اولین بار زندانی شدن برای این گروه رخ می‌دهد و تجربه به مدد آمار تکرار جرم نشان داده ارتکاب مکرر جرم به‌صورت حرفه‌ای بیشتر توسط کسانی که سابقه زندان داشته‌اند، اتفاق می‌افتد.^۱ زندان، عادت و نگرش‌های جدیدی به بزهکار می‌دهد، به‌طوری که به جای بازپروری و بالا رفتن سازگاری وی با جامعه، جدایی و شکاف بین مجرم و جامعه افزایش می‌یابد.^۲ این مجازات، اگر نگوئیم در بازپروری مجرمان ناکام است، دست‌کم به دلیل آنکه «برنامه‌های اصلاح و درمان» یا بر مبنای نظریه‌های ناقص طراحی شده‌اند، یا با کیفیت مطلوب اجرا نگردیده‌اند، یا از تکنیک‌های مداخله‌ای نامناسب بهره گرفته‌اند،^۳ در

۱. حسین غلامی، «تکرار جرم به‌عنوان حرفه مجرمانه»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ۶۲(۱۳۸۲)، ۲۹۶. جدیدترین آمار ارائه‌شده توسط رئیس سازمان زندان‌ها در ایران در ارتباط با نرخ بازگشت مجدد زندانیان به زندان در سال‌های ۱۳۹۹، ۱۴۰۰ و ۱۴۰۱ به ازای هر هزار نفر به ترتیب ۶۶ نفر، ۵۵ نفر و ۴۵ نفر است. نک: «کاهش ۳۰ درصدی بازگشت مجدد زندانیان به زندان در ۲ سال اخیر»، ۴ آذر ۱۴۰۲، قابل دسترسی در:

<https://www.mizanonline.ir/fa/news/4746214/>

۲. شهلا معظمی، «پیشگیری از تکرار جرم»، ماهنامه اصلاح و تربیت، ۶۴(۱۳۷۹)، ۳۷.

۳. فرهاد الموردی میگوئی، «هیچ چیز مؤثر نیست؟ اسطوره شکست رویکرد بازپروری مجرمان»، مطالعات حقوق کیفری و

عمل نه تنها کارکرد اصلاحی خود را ایفا نکرده، بلکه در انتقال فرهنگ بزهکاری به مجرمان تازه‌کار و تبدیل آنان به بزهکاران حرفه‌ای نیز مؤثر بوده است.^۴ رویکرد اسناد و رویه‌های بین‌المللی در تعریف ازدحام در زندان‌ها و جمعیت کیفری، بیشتر بر معیار «مجموعه شرایط» منطبق بوده است که ترکیبی از معیارهای کمی حداقل فضا و ظرفیت و کیفیت شرایط اساسی است.^۵ از سوی دیگر منشأ ازدحام، افزایش جمعیت کیفری است که تغییرات آن از طریق معیار نرخ زندان که بر اساس هر یک نفر در هر صد هزار نفر جمعیت کل یک کشور محاسبه می‌گردد، تعیین می‌شود.^۶ وقتی کشوری برای کاهش و یا حداقل ثابت نگه داشتن نرخ زندانیان و جلوگیری از افزایش و ازدحام آنها و اصلاح و درمان زندانیان، به تغییرات و تحولات مستمر و دائمی در قوانین که عمدتاً در راستای توسعه دامنه جرایم مستوجب حبس و یا تشدید مجازات‌های سالب و محدودکننده آزادی است، اقدام می‌نماید، در این حالت آن کشور با پدیده «تورم جمعیت کیفری زندان‌ها» روبه‌روست؛^۷ لذا نهادهای ارفاقی چون تخفیف مجازات درصدد هستند تا ضمن بازسازی اجتماعی محکوم‌علیه، بتوانند زمینه را برای کاهش جمعیت کیفری زندان‌ها نیز فراهم نمایند که نتیجه آن رعایت هرچه بیشتر حقوق زندانیان که در اسناد بین‌المللی مورد تأکید قرار گرفته است، نیز خواهد بود. از این رو کارویژه این نهاد را می‌توان در قالب «نقش تسهیل‌گرانه» آن در تضمین رعایت حقوق زندانیان تبیین کرد؛ نقشی که به‌ویژه از رهگذر کاهش جمعیت کیفری مجال بروز و تحقق می‌یابد. نهاد تخفیف مجازات دو هدف عمده را پیگیری می‌کند: از یک سو موجب حفظ توازن در زرادخانه کیفری می‌شود و از طرف دیگر حقوق را با افکار عمومی و عدالت مطلوب منطبق می‌کند.^۸ به همین جهت ضرورت بازنگری در سیاست جنایی تقنینی کشورها توجه سیاست‌گذاران را به خود جلب کرد. همچنان که از دیدگاه نظام حقوق بین‌الملل، چون زندان فقط باید در سلب آزادی از محکوم خلاصه شود و از طرفی آسیب‌های ناشی از افزایش جمعیت کیفری زندان نیز افزایش یافته بود، توجه به حبس‌زدایی در اسناد بین‌المللی نیز انعکاس یافت. از منظر سیاست جنایی سازمان ملل نیز کیفر

جرم‌شناسی، ۵۰، ۲ (۱۳۹۹)، ۳۱۰.

۴. مارلین مک شین و ویلیامز فرانک، «پذیرش فرهنگ زندان»، ترجمه حسین غلامی، پژوهش حقوق عمومی، ۴، ۷ (۱۳۸۱)، ۱۶۰.

۵. هانس یورگ آلبرشت، ازدحام در زندان‌ها، مترجم حسین غلامی (تهران: میزان، ۱۳۹۴)، ۱۹.

6. R. Walmsley, World Prison Population List: International Center for Prison Studies (London: International Prison Publications, 2013), 32.

7. Mary E. Vogel, Crime, Inequality and the State (London: Routledge, 2020), 42.

۸. محمد آشوری و محمدجواد فتحی، «ارزیابی قواعد ناظر بر کیفیات مخففه در حقوق ایران»، مطالعات حقوق خصوصی، ۳۹، ۲ (۱۳۸۸)، ۵.

سالب آزادی از دو جهت عمده مورد توجه قرار گرفته است؛ یکی از نظر تأثیر و رسالتی که این کیفر باید در «اصلاح و درمان» و بهسازی بزهکاران ایفا کند و دیگری از نظر محدود کردن استفاده از کیفر سالب آزادی چه در مرحله تقنینی و چه در مرحله اجرا و اعمال از طریق اعمال «سیاست جایگزینی».^۹

بنابراین حبس‌زدایی به‌عنوان سیاستی جهت کنترل تورم جمعیت کیفری زندان از طریق تغییر و تحول در نهادهای ارفاقی حقوق کیفری به‌عنوان یکی از راهبردهای این سیاست در قوانین داخلی و اسناد بین‌المللی مورد توجه قرار گرفت. در قانون کاهش مجازات حبس تعزیری مصوب سال ۱۳۹۹ مجلس شورای اسلامی به‌عنوان آخرین اراده قانونگذار، نهاد تخفیف مجازات دستخوش تغییراتی شده است. از این رو هدف از این پژوهش بررسی این تحولات در راستای اهداف حبس‌زدایی با تأکید بر اسناد بین‌المللی است. لذا سؤالاتی که این نوشتار به دنبال پاسخگویی به آن است، عبارت‌اند از: ۱- نهاد تخفیف مجازات در قانون کاهش مجازات حبس تعزیری در پرتو سیاست حبس‌زدایی در راستای اسناد بین‌المللی با چه تحولات و نوآوری‌هایی روبه‌رو شده است؟ ۲- چه انتقاداتی بر تحولات نهاد تخفیف مجازات در این قانون وارد است؟

با توجه به بررسی به‌عمل‌آمده، پژوهش‌های انجام‌شده مرتبط با تحقیق پیش رو به‌طور کلی حول دو محور است؛ برخی به بررسی حقوقی نهاد تخفیف مجازات با توجه به تحولات قانونی از جمله قانون مجازات اسلامی سال ۱۳۹۲ می‌پردازند و برخی نیز به‌طور کلی ضرورت حبس‌زدایی از مقررات کیفری را مورد توجه قرار می‌دهند. با توجه به اینکه نهاد تخفیف مجازات در قانون کاهش مجازات حبس تعزیری مصوب سال ۱۳۹۹ به‌طور خاص با رویکرد حبس‌زدایی با تغییراتی همراه شده است و از طرفی در برخی از اسناد بین‌المللی نیز ضرورت استفاده حداقلی از مجازات حبس مورد تأکید قرار گرفته است، لذا نوآوری پژوهش حاضر از این جهت است که به بررسی تحولات نهاد تخفیف مجازات با توجه به قانون کاهش مجازات حبس تعزیری با نگاه به اسناد بین‌المللی پرداخته و به تحلیل نوآوری‌ها و نقدهای وارد به این قانون می‌پردازد.

در این مقاله با بهره‌گیری از روش اسنادی و کتابخانه‌ای و همچنین بهره‌مندی از قانون کاهش مجازات حبس تعزیری به‌عنوان آخرین اراده قانونگذار و مقررات سابق راجع به نهاد تخفیف مجازات، با استفاده از روش تحلیل محتوای حقوقی محورهای ناظر بر حبس‌زدایی در این نهاد با توجه به اسناد بین‌المللی ناظر بر تحولات کیفر حبس مورد تحلیل و نقد واقع شده است.

۹. علی حسین نجفی ابرندآبادی، «سیاست جنایی سازمان ملل متحد»، فصلنامه تحقیقات حقوقی، ۱، ۱۸ (۱۳۷۵)، ۳۳۳.

۱- سیر تحولات نهاد تخفیف مجازات پیش از تصویب قانون کاهش مجازات حبس تعزیری

تحولات کارکرد حبس‌زدای نهاد تخفیف مجازات در این دوره را می‌توان در پنج محور «تعیین و تشخیص جهات تخفیف»، «دامنه جرایم قابل تخفیف»، «حدود تخفیف»، «جلو‌ه‌های تخفیف» و «نقش تعدد و تکرار جرم در اعمال تخفیف» مشاهده کرد؛ به‌گونه‌ای که در مواردی تشخیص جهات تخفیف در قلمرو اختیار مقام قضایی قرار داشت و قاضی می‌توانست عللی را که در مسئولیت کیفری مؤثر می‌دانست، به‌عنوان مبنایی برای اعمال تخفیف مجازات مورد توجه قرار دهد.^{۱۱} و در مقطعی این جهات به‌صورت حصری توسط قانونگذار تعیین شد.^{۱۲} دامنه جرایم قابل تخفیف طبق ماده ۴۴ قانون مجازات عمومی سال ۱۳۰۴ و اصلاحات آن در سال ۱۳۵۲ در مورد کلیه جرایم جنایی و جنحه‌ای قابل اعمال بود.^{۱۳} در قوانین مصوب بعد از انقلاب با توجه به تغییرات حاصل در تقسیم‌بندی جرایم، اعمال کیفیات مخففه فقط در تعزیرات پذیرفته شد.^{۱۴} حدود تخفیف طبق قانون مجازات عمومی سال ۱۳۰۴ و ۱۳۵۲ به اختیار قاضی نبود و قاضی ملزم به رعایت حدودی بود که در قانون تعیین شده بود،^{۱۵} ولی در تحولات قوانین بعد از انقلاب در قانون راجع به مجازات اسلامی ۱۳۶۱ و قانون مجازات سال ۱۳۷۰ اعمال اصل تخفیف و حدود آن به نحو موسع از اختیارات مقام قضایی بود که هرچند از منظر افرادی چون مارک آنسل، مؤسس مکتب دفاع اجتماعی نوین به دلیل نقشی که در فردی‌سازی کیفر دارد، مورد تقدیر است،^{۱۶} اما نقدهایی را به دنبال داشت؛ چراکه این موضوع می‌توانست منجر به نقض اصولی چون «منع تبعیض در کیفردهی» که در اسناد بین‌المللی بدان اشاره شده است، گردد. سرانجام قانونگذار در قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۹۲ با درک این آسیب سیاست «ضابطه‌مندسازی حدود تخفیف» و در راستای رویکرد حبس‌زدایی «اختیاری بودن اعمال اصل تخفیف و الزام به رعایت مراتب آن» را اتخاذ کرد.^{۱۷}

۱۰. پرویز صانعی، حقوق جزای عمومی، جلد ۲ (تهران: انتشارات طرح نو، ۱۳۸۸)، ۷۴۹.

۱۱. ماده ۴۵ قانون مجازات عمومی سال ۱۳۵۲، ماده ۳۵ قانون مجازات عمومی سال ۱۳۶۱.

۱۲. ماده ۲۲ قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۷۰ و ماده ۳۷ قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۹۲.

۱۳. محمد باهری و میرزاعلی اکبرخان داور، نگرشی به حقوق جزای عمومی (تهران: انتشارات مجد، ۱۴۰۰)، ۴۱۳.

۱۴. قانون مجازات اسلامی سال ۱۳۷۰ مجازات‌های بازدارنده را نیز در کنار مجازات‌های تعزیری قابل تخفیف می‌دانست.

۱۵. مواد ۴۴، ۴۵ و ۴۶ قانون مجازات عمومی ۱۳۰۴ و تبصره ۱ و ۲ ماده ۴۵ قانون مجازات عمومی سال ۱۳۵۲.

۱۶. مرتضی محسنی، حقوق جزای عمومی، جلد ۱ (تهران: انتشارات گنج دانش، ۱۳۹۶)، ۱۶۲.

۱۷. عبدالعلی توجهی، نهادهای ارفاقی در قانون مجازات اسلامی (تهران: انتشارات قوه قضائیه، ۱۴۰۲)، ۸۱؛ سید محمود

علیزاده طباطبایی، «تخفیف مجازات، تکلیف یا اختیار؟» روزنامه شرق، شماره ۲۰۳۳، ۱۸ خرداد ۱۳۹۳؛ اسماعیل

مجازات حبس در مقام تخفیف به موجب قانون مجازات عمومی ۱۳۰۴ و قانون مجازات عمومی سال ۱۳۵۲ از دو جلوه «کاهش» و «تبدیلی» برخوردار بود و امکان تبدیل حبس‌های کوتاه مدت میسر بود، ولی در قانون راجع به مجازات اسلامی سال ۱۳۶۱ و قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۰ گونه‌های تخفیف شامل «تخفیف» و «تبدیل» و از اختیارات قضایی بود. همچنین اتخاذ تدابیری در خصوص حبس‌های کوتاه مدت از باب تخفیف مجازات در این قوانین ملاحظه نمی‌شد. در قانون مجازات اسلامی سال ۱۳۹۲ جلوه‌های تخفیف شامل «تقلیل» و «تبدیل» شد. لذا در مورد امکان حبس‌زدایی از طریق تخفیف مجازات از دو جهت دچار افراط شد: ۱- پیش‌بینی امکان تقلیل حبس (از هر درجه‌ای) از یک تا سه درجه؛ ۲- اعمال تخفیف در مورد حبس فقط از طریق تقلیل آن. ضمن اینکه استفاده از دو واژه «تقلیل» و «تبدیل» برای تبیین و شفاف‌سازی حدود اختیارات قضات در مقام تخفیف مجازات، مناقشاتی را بین حقوق دانان برانگیخته بود^{۱۸} و از طرفی قضات نیز به دنبال بهانه‌ای برای شانه خالی کردن از محدودیت ناظر بر تخفیف مجازات حبس صرفاً از طریق «تقلیل» بودند^{۱۹} که با اهداف حبس‌زدایی نیز مغایرت داشت.

در حالی که در قوانین مجازات عمومی سال ۱۳۰۴ و ۱۳۵۲، قانونگذار از حیث امکان برخورداری از نهاد تخفیف در فرض وجود سابقه «تکرار» یا «تعدد جرم» و یا عدم وجود این سابقه «سیاست افتراقی» را برگزیده بود، در قانون راجع به مجازات اسلامی سال ۱۳۶۱ و قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۰ امکان اعمال تخفیف مجازات در فرض تعدد جرم همانند حالتی که سابقه ارتکاب جرم وجود نداشت را پیش‌بینی کرده ولی در فرض تکرار جرم ساکت بود که همین امر موجب بروز بحث‌هایی در خصوص امکان یا عدم امکان اعمال تخفیف در فرض «تکرار جرم» در زمان حاکمیت این قوانین شده بود.^{۲۰} در قانون مجازات اسلامی سال ۱۳۹۲ قانونگذار با پذیرش اعمال تخفیف مجازات در فرض «تعدد» و «تکرار» جرم با تعیین ضوابط خاص تخفیف، میزان آن را «تا میانگین حداقل و حداکثر مجازات و چنانچه مجازات، فاقد حداقل و حداکثر باشد تقلیل تا نصف آن»^{۲۱} دانسته بود و در فرض تکرار با وضع قاعده کلی «سه بار

رحیمی‌نژاد، «تصمیم دادگاه: حق یا تکلیف»، مطالعات حقوق تطبیقی معاصر، ۳، ۴ (۱۳۹۰)، ۱۵۷.

۱۸. رسول احمدزاده و مجتبی تام، ملاحظاتی درباره قانون کاهش مجازات حبس تعزیری (تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضائیه، ۱۳۹۹)، ۵۲.

۱۹. به عنوان مثال نک: نظریه شماره ۷/۹۳/۱۴۶۰ مورخ ۱۳۹۳/۰۶/۲۲ اداره حقوقی قوه قضائیه.

۲۰. فاطمه جمالو، «تحولات تخفیف مجازات در قانون مجازات اسلامی سال ۱۳۹۲» (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه قم، ۱۳۹۶)، ۱۰۷.

۲۱. تبصره ۳ ماده ۱۳۴ و بند الف و ب ماده ۱۳۹ قانون مجازات اسلامی ۹۲.

تکرار جرم و ممنوعیت از تخفیف در مرتبه چهارم»^{۲۲} نسبت به آن واکنش نشان داد که این سیاست هم از جهت حبس‌زدایی بر مبنای «فردی‌سازی مجازات» و هم از باب رعایت «تناسب بین جرم و مجازات» و توجه به «حالت خطرناک مرتکب» قابل توجه بود؛ چراکه اعمال و اجرای مجازات متناسب با شخصیت و ویژگی‌های جسمی، روانی و اجتماعی فرد مجرم که به اعتبار ماهیت جرم ارتكابی و یا خصوصیات مجنی علیه از طرف مقنن پیش‌بینی شده است، یکی از اهداف اعمال مجازات محسوب می‌شود. به‌علاوه از جمله تحولات مثبتی که در اعمال تخفیف مجازات در ماده ۳۷ قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۹۲ در راستای «فردی‌سازی مجازات» صورت گرفته است، لزوم تخفیف مجازات (اعم از تقلیل یا تبدیل) به نحوی است که به حال متهم مناسب‌تر باشد^{۲۳} که به نظر می‌رسد توجه به «فردی‌سازی کیفر» در اعمال تخفیف از جمله تکالیف مقام قضایی است.

آنچه از تحولات مذکور در محورهای پنج‌گانه نهاد تخفیف مجازات برداشت می‌شود، تلاش قانونگذاران در ادوار مختلف در راستای قضایی کردن اعمال مجازات با رعایت الزامات قانونی است و غلبه سیاست کاهنده جمعیت کیفری در این تحولات کمتر به چشم می‌خورد. این موضوع به معنای مداخله مقام صلاحیت‌دار همراه با اختیارات مناسب برای تعیین میزان مجازات‌ها در راستای اصل «فردی کردن کیفر» است. هرچند در مقطعی مانند قانون مجازات اسلامی سال ۱۳۷۰، در ارتباط با قضایی شدن تعیین مجازات در فرض تخفیف مجازات، به نظر می‌رسد گاه اصل قانونی بودن مجازات تحت الشعاع قرار گرفته بود؛ چراکه اعطای اختیار گسترده به قاضی برای فردی کردن کیفر ممکن است اصل قانونی بودن مجازات‌ها را کم‌رنگ کند. لذا رعایت تعادل در به‌کارگیری اصل قضایی بودن مجازات‌ها آن را همچون مکمل اصل قانونی بودن مجازات‌ها قرار می‌دهد.^{۲۴}

اما این تعادل در برخی اسناد بین‌المللی شاید بدین‌گونه حفظ نشده باشد و در مواردی کم‌رنگ‌تر بودن اصل قانونی بودن مجازات‌ها ملاحظه می‌شود؛ چراکه اختیارات قاضی بین‌المللی، «اصل قضایی بودن» را نسبت به «اصل قانونی بودن مجازات» در صحنه حقوق بین‌الملل پررنگ‌تر ساخته است.

۲۲. تبصره ماده ۱۳۹ قانون مجازات اسلامی ۹۲ چنانچه مرتکب دارای سه فقره محکومیت قطعی مشمول مقررات تکرار جرم یا بیشتر از آن باشد، مقررات تخفیف اعمال نمی‌شود.

۲۳. در ماده ۲۲ قانون مجازات اسلامی سابق صرفاً در تبدیل مجازات در مقام تخفیف به مناسب بودن به حال متهم اشاره شده بود.

۲۴. رحیم نوبهار، اصل قضایی بودن مجازات‌ها، تحلیل فقهی اصل بر محاکمه عادلانه (تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، ۱۳۸۹)، ۱۷.

قدرت قضات بین‌المللی در اصلاح قواعد آیین دادرسی و ادله، به موجب ماده ۸۵ اساسنامه دادگاه کیفری بین‌المللی یوگسلاوی سابق به آنان اعطا و در ماده ۸۱ اساسنامه دادگاه بین‌المللی رواندا، این اختیار با گستره بیشتری تبیین گردیده است. قدرت و اختیار قضات در این زمینه به کرات و در موارد عدیده‌ای از سال ۱۹۹۸ مورد استفاده قرار گرفته است.^{۲۵} همچنین مطابق بند ۱ ماده ۷۷ «اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی» و بند ۳ قاعده ۱۴۵ از قواعد آیین دادرسی و ادله دیوان، شعبه رسیدگی‌کننده می‌تواند مجازات حبس «از چند سال تا سی سال» اعمال نماید. در حالی که در حقوق داخلی در صورت احراز و اعمال عوامل تخفیف مجازات، قاضی مکلف است اصولاً مجازاتی کمتر از حداقل قانونی برای متهم یا محکوم‌علیه اعمال کند،^{۲۶} لیکن مطابق ماده ۷۷ اساسنامه به‌طور کلی مقرر شده است که هرکس جنایت مشمول صلاحیت دیوان را مرتکب شود به حبس موقت «چند سال تا سی سال» محکوم خواهد شد و در صورت احراز عوامل تخفیف مجازات نیز قاضی نمی‌تواند مجازات پایین‌تری تعیین کند و دلیل این امر متکی بر این واقعیت است که جنایات بین‌المللی ذاتاً جنایات خیلی شدیدی هستند که عمدتاً از گستردگی و سازمان‌یافتگی یا نظام‌مند بودن برخوردارند. همچنین در تشخیص کیفیات مخففه مطابق قاعده (الف) (۲) (۱۴۵) از قواعد مذکور مصادیق کیفیات مخففه به‌صورت تمثیلی ذکر شده و عمدتاً تشخیص مصادیق و احراز آن به شعب رسیدگی‌کننده واگذار شده است^{۲۷} که از این جهت سیاست قانونگذار ایران در قانون مجازات عمومی سال ۱۳۵۲ و قانون راجع به مجازات اسلامی سال ۱۳۶۱ با این بخش از قواعد مذکور مطابقت دارد. در حالی که در قوانین مجازات اسلامی سال ۱۳۷۰ و سال ۱۳۹۲ این مصادیق به‌صورت حصری توسط قانونگذار تعیین شده است.

۲- تحولات نهاد تخفیف مجازات در قانون کاهش مجازات حبس تعزیری در راستای اصول حاکم بر حبس‌زدایی در اسناد بین‌المللی

یکی از مهم‌ترین دلایلی که باعث تراکم جمعیت کیفری زندان در ایران شده است، حبس‌محور بودن قوانین و فرایند کیفری است که خارج شدن از این وضعیت و کاهش جمعیت کیفری زندان، اصلاح قوانین با رویکرد حبس‌زدایی را اجتناب‌ناپذیر ساخته است.^{۲۸} همچنین استفاده بی‌رویه از مجازات حبس

۲۵. بهزاد رضوی‌فرد، حقوق کیفری بین‌المللی عمومی (تهران: انتشارات میزان، ۱۳۹۹)، ۲۳۰.

۲۶. به‌عنوان مثال مواد ۳۷ و ۳۸ قانون مجازات اسلامی سال ۱۳۹۲.

۲۷. صادق سلیمی، «عوامل تخفیف مجازات در آرای دیوان بین‌المللی کیفری»، پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی، ۸، ۱۶ (۱۳۹۹)، ۵۳-۷۸.

۲۸. عباس جوانفکر، «حبس‌زدایی، ضرورتی ناگزیر»، ماهنامه اصلاح و تربیت، ۴۷ (۱۳۸۴)، ۴۵.

و نبود منابع مورد نیاز برای عملکرد مناسب در زندان‌ها^{۲۹} و انتقادات روزافزون به مجازات حبس سرانجام ضرورت بازنگری در کارایی حبس را روشن نموده است. از طرفی یکی از آسیب‌هایی که افزایش جمعیت کیفری زندان به دنبال دارد، کاهش استانداردهای لازم در خصوص برخورد با زندانیان است که گاهی اخباری نیز در این خصوص منتشر می‌شود و نمی‌توان تأثیر افزایش جمعیت کیفری زندان بر کاهش کنترل و نظارت مقامات قضایی بر اجرای استانداردهای مربوطه را نادیده گرفت.^{۳۰} قطعنامه شماره ۴۳/۱۷۳ مجمع عمومی سازمان ملل به‌عنوان «مجموعه اصولی برای صیانت همه افراد از انواع اشکال بازداشت و حبس»^{۳۱} که در تاریخ ۹ دسامبر ۱۹۸۸ به تصویب رسیده است،^{۳۲} به «ضرورت رفتار با مجرمین بر اساس کرامت ذاتی شخص انسانی»^{۳۳} و نیز «ضرورت کنترل و نظارت مقامات قضایی بر اجرای استانداردهای مربوط به مجازات‌ها»^{۳۴} تأکید می‌کند. همچنین بیانیه مجمع عمومی سازمان ملل متحد با عنوان «بیانیه حمایت از همه افراد از اینکه موضوع شکنجه یا سایر مجازات‌های بی‌رحمانه، غیرانسانی یا تحقیرکننده قرار بگیرند»^{۳۵} علاوه بر اعلام وظیفه دولت‌ها برای پیشگیری از شکنجه و مجازات‌های غیرانسانی،^{۳۶} بر ضرورت نظارت نظام‌مند و روشمند دولت‌ها بر زندان‌ها و بازداشتگاه‌ها جهت پیشگیری از شکنجه و مجازات‌های غیرانسانی تأکید می‌کند.^{۳۷} همچنین در سند مهم حقوق بشری شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل متحد در رابطه با استانداردها و هنجارهای مجازات حبس، با نام «بیانیه آروشا در زمینه رویه‌های زندان خوب» که در ۳۰ آگوست ۱۹۹۹ به تصویب رسید، بر اصل شفافیت و پاسخگویی حاکم بر مدیریت زندان و زندانیان تأکید شده که مردم بایستی در خصوص کارکرد آن آگاه باشند. از سوی دیگر افزایش جمعیت کیفری زندان‌ها در ایران، مدیریت این پدیده را با چالش‌های جدی مواجه ساخته و به نظر می‌رسد در تعارض با موازین حقوق بشری مندرج در بیانیه‌هایی چون کامپالا و آروشا قرار دارد.

29. Keesha M. Middlemass & Calvin John Smiley, *Prisoner Reentry in the 21st Century: Critical Perspectives of Returning Home* (New York: Routledge, 2019), 124.

۳۰. ایسنا، «تصاویر زندان اوین نشانگر خلأهای نظارتی است / جامعه دیگر عذرخواهی‌های نمادین را نمی‌پذیرد»، ۲ شهریور ۱۴۰۰، قابل دسترسی در:

isna.ir/xdJSYs

31. Ralph Crawshaw & Leif Holmström, *Essential Texts on Human Rights for the Police* (London: Brill, 2008), 427.

32. General Assembly resolution 43/173, Annex.

33. Principle 1- The inherent dignity of the human person

34. Principle 4

35. Declaration on the Protection of All Persons from Being Subjected to Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment

36. Article 4

37. Article 6

برابر مندرجات این اسناد حقوق بشری، مدیریت زندان به مثابه خدمات اجتماعی دانسته شده که دولت‌ها بایستی منابع مالی لازم برای انجام هرچه بهتر وظایف کارکنان زندان‌ها را فراهم نمایند. مقام‌های تعقیب‌کننده نیز می‌بایست نسبت به مشکلات ناشی از ازدحام زندان‌ها آگاه بوده و با برقراری ارتباط با مدیریت زندان‌ها نسبت به اتخاذ راه‌حل‌های مناسب در این زمینه اقدام نمایند. ازدحام جمعیت کیفری در زندان‌های ایران، اصول مهمی چون اصل کرامت انسانی یا دیگر اصول اخلاقی و حقوق بشری مثل اصول پایه‌ای مجازات‌زندانان، نحوه تعامل با آنان، طبقه‌بندی و فردی‌سازی آنها، سیستم امتیازدهی، کار، آموزش و سرگرمی، ارتباطات اجتماعی و مراقبت‌های پس از خروج زندانیان را تحت الشعاع قرار می‌دهد.^{۳۸} لذا می‌توان گفت سیاست جنایی سازمان ملل در قبال مجازات حبس پیش از سایر قلمروهای این سیاست «ابزارمند» شده است و در پرتو تحول دیدگاه کیفرشناسان و جرم‌شناسان درباره کیفر سالب آزادی، روش‌های اجرا و جایگزین‌های آن متحول شده و توسعه یافته است. لذا با توجه به سیاست جنایی مبتنی بر کاهش جمعیت کیفری زندان در ایران که امروز به‌عنوان یک ضرورت بدان نگریسته می‌شود، می‌توان گفت استفاده از ابزارها و توصیه‌های سیاست جنایی سازمان ملل می‌تواند ما را در دست یافتن به اهداف و روش‌های کاهش جمعیت کیفری زندان یاری رساند.

قانون کاهش مجازات حبس تعزیری ۱۳۹۹ که از نگرش سیاست‌گذاران جدید قوه قضائیه درباره زندان‌زدایی نشئت می‌گیرد، در ظاهر نوعی کمیته‌گرایی کیفری^{۳۹} را اتخاذ نموده است. کاربست این نوع سیاست سبب شده که قانونگذار به دنبال کوچک‌سازی حقوق کیفری از طریق اقداماتی چون آسان‌سازی اعمال نهادهای ارفاقی مانند تخفیف مجازات باشد. از سوی دیگر با تدقیق در اسناد بین‌المللی ناظر بر رویکرد کاهش جمعیت کیفری زندان‌ها مشاهده می‌شود که این توصیه‌ها همواره با به‌کارگیری اصولی همراه است که معطوف به هویت‌بخشی و هدف‌گذاری دقیق در ارائه راهکارهای کاهش جمعیت کیفری است. از این رو در این قسمت سعی می‌گردد ضمن برشمردن این اصول، تحولات صورت‌گرفته در قانون کاهش مجازات حبس تعزیری به‌عنوان آخرین اراده قانونگذار در چهارچوب این اصول مورد تحلیل قرار می‌گیرد.

۲-۱- تنوع جلوه‌های تخفیف مجازات در راستای اصل استفاده حداقلی از مجازات حبس

۳۸. مریم شریان‌نسل، جمال بیگی و بابک پورقهرمانی، «تورم جمعیت کیفری زندان‌ها و نقض مقررات بین‌المللی حقوق بشر؛ علت‌ها و راهبردها»، فصلنامه مطالعات بین‌المللی، ۱۷، ۶۷ (۱۳۹۹)، ۷۹.

۳۹. در خصوص مفهوم کمیته‌گرایی، نک: هادی رستمی و مهری برزگر، «کمیته‌گرایی در قانون کاهش مجازات حبس تعزیری (۱۳۹۹) و چالش‌های فراروی آن»، پژوهشنامه حقوق کیفری، ۱۳، ۱۱ (۱۴۰۱)، ۷۷.

مداخله کیفری که اصولاً موجب بیشترین تعرض و تعدی به حقوق و آزادی‌های شهروندان است، باید به‌عنوان آخرین راه چاره و در حداقل موارد ضروری صورت گیرد. از این جهت اصل حداقل مداخله که از جمله اصول حاکم بر عملکرد دولت است، با قید محدودکننده دیگری مواجه می‌شود که از جمله می‌توان به اصل استفاده حداقلی از مجازات حبس اشاره کرد.

در بیانیه کامپالا در خصوص شرایط زندان در آفریقا که در تاریخ ۲۱ جولای ۱۹۹۵ به تصویب شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل متحد رسیده است، بر تأثر مخرب زندان و ضرورت استفاده حداقلی از آن تأکید می‌کند.^{۴۰} در بند ۱ اعلامیه شرکت‌کنندگان در کنفرانس بین‌المللی در زمینه قواعد کار عام‌المنفعه در آفریقا منعقد در کامپالا، زیمبابوه که از ۲۴ تا ۲۸ نوامبر ۱۹۹۷ برگزار شده و طی قطعنامه ۱۹۹۸/۲۳ به تصویب شورای اجتماعی و اقتصادی سازمان ملل نیز رسیده است، تأکید شده «استفاده از زندان دقیقاً باید به‌عنوان آخرین راهکار باشد. زندان سبب تضییع منابع محدود و توان نیروی انسانی می‌گردد».^{۴۱} در جزء دوم بند ۸ سند «استانداردهای حداقلی حاکم بر اقدامات جایگزین حبس» که در شصت و هشتمین نشست تخصصی در این زمینه در شهر توکیو برگزار شد و در تاریخ ۱۴ دسامبر ۱۹۹۰ به‌صورت قطعنامه‌ای به مجمع عمومی سازمان ملل متحد رسیده است،^{۴۲} به امکان جایگزینی مجازات‌های اقتصادی و مالی مانند جریمه به جای حبس اشاره می‌کند. این رویکرد سیاست جنایی سازمان ملل مبین اعتقاد به «حداقل گرایی» به مجازات حبس هنگامی است که شرایط و ویژگی‌های جرم و مجرم ضرورت اعمال مجازات حبس را توجیه سازد. لذا به نظر می‌رسد نگاه مذکور به دنبال اجتناب از اعمال این مجازات صرفاً به‌عنوان واکنشی قانونی باشد، بلکه این واکنش بایستی نشان‌دهنده ناگزیری از کیفردهی حبس‌گرا نیز باشد.

همان‌طور که اشاره شد در قانون مجازات اسلامی سال ۱۳۹۲ جلوه‌های تخفیف شامل «تقلیل» و «تبدیل» بود. هرچند قانونگذار ۱۳۹۲ در پی حل مشکل ماده ۲۲ قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۰ بوده است؛ زیرا قانون مذکور حکم به کاهش و تبدیل کیفر داده ولی چگونگی آن را مشخص نکرده بود؛ یعنی نه میزان کاهش کیفر روشن بود و نه نوع و میزان تبدیل کیفر،^{۴۳} در عین حال این محدودیت با اهداف حبس‌زدایی همخوانی نداشت. قانونگذار در قانون کاهش مجازات حبس تعزیری مصوب سال ۱۳۹۹

40. Kampala Declaration on Prison Conditions in Africa

۴۱. معاونت حقوقی و توسعه قضایی قوه قضائیه، مجموعه اسناد استانداردها و هنجارهای سازمان ملل متحد در زمینه پیشگیری از جرم و عدالت کیفری (تهران: شرکت سهامی روزنامه رسمی کشور، ۱۳۹۸)، ۱۰۷.

42. General Assembly resolution 45/110, Annex.

۴۳. علی شجاعی، «تخفیف حبس در قانون‌نامه جنایی ۱۳۹۲»، پژوهش حقوق کیفری، ۲، ۷ (۱۳۹۳)، ۱۵۹.

با اصلاح ماده ۳۷ در خصوص تخفیف مجازات حبس با اتخاذ سیاست «تعدیل یا استفاده حداقلی در تعیین کیفر حبس» باب جدیدی را گشود. به گونه‌ای که با اتخاذ یک سیاست افتراقی مبتنی بر درجه‌بندی مجازات حبس تعزیری، در حبس‌های درجه چهار و بالاتر صرفاً امکان تقلیل یک تا سه درجه‌ای، در حبس‌های درجه پنج و شش امکان تقلیل به میزان یک تا دو درجه یا تبدیل آن به جزای نقدی متناسب با همان درجه و در مجازات حبس درجه هفت صرفاً تبدیل آن به جزای نقدی متناسب با همان درجه را مقرر ساخته است.^{۴۴}

تنوع بخشی به جلوه‌های تخفیف مجازات از این جهت که محدودیت تخفیف مجازات حبس را از امکان کاستن از میزان حبس به امکان تبدیل آن به سایر ضمانت اجراهای کیفری می‌پذیرد، هرچند از حیث کاستن از تورم جمعیت کیفری زندان قابل توجه است، اما در درازمدت ممکن است کاهش اثربخشی بازدارندگی این مجازات را به دلیل تزلزل جایگاه «قطعیت» کیفر حبس نیز به دنبال داشته باشد.

۲-۲- منع تعیین حبس‌های کوتاه‌مدت در راستای اصل استفاده از تدابیر جایگزین حبس

جایگزین‌های کیفری سالم آزادی بدیلی‌هایی هستند که یا در دادنامه کیفری یا پس از صدور حکم (در زمان اجرای مجازات) مطرح می‌شوند. این دست از مجازات‌ها به‌عنوان پاسخی نو و برآمده از آموزه‌های جدید حقوق کیفری و جرم‌شناسی، با هدف کاهش زیان‌های حاصل از زندان به‌ویژه حبس‌های کوتاه‌مدت به لیست انواع مجازات‌ها افزوده شده و قانونگذار امید دارد با اجرای این دست از مجازات‌ها، دامنه تخریب بسیاری از آسیب‌های اجتماعی را کاهش دهد.

مطابق بیانیه «کادوما» که در قطعنامه ۱۹۹۸/۲۳ در تاریخ ۳۱ جولای ۱۹۹۸ به تصویب شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل رسید، در کنار «بازپروری مجرم» سه دلیل عمده برای انتخاب جایگزین‌های حبس ذکر شده است؛ نخست عدم اثربخشی حبس به‌ویژه برای مجرمین حبس‌های کوتاه‌مدت، دوم هزینه‌های اقتصادی بالای حبس برای کل جامعه و سوم جمعیت کیفری بالای زندان‌ها و نقض شدن کرامت انسانی مجرم در آن.^{۴۵} در سند «استانداردهای حداقلی حاکم بر اقدامات جایگزین حبس»، در استفاده از جایگزین‌های حبس به مواردی چون لزوم مقارنه افزایش مجازات‌های جایگزین حبس با کاهش مجازات حبس، اصل فراگیر بودن اقدامات جایگزین حبس، اصل عدم

۴۴. بند الف و ب ماده ۶ قانون کاهش مجازات حبس تعزیری مصوب ۱۳۹۹/۰۲/۲۳.

۴۵. معاونت حقوقی و توسعه قضایی قوه قضائیه، پیشین، ۱۰۷.

تبعیض در به‌کارگیری اقدامات جایگزین حبس و در نظر گرفتن مجازات‌های جایگزین حبس به‌عنوان بخشی از جنبش کیفرزدایی اشاره می‌کند. همچنین در این سند تأکید شده است که مقامات قضایی که انتخاب اختیار طیف‌های مجازات‌های جایگزین حبس را دارند، باید در تصمیم خود نیازهای بازپرورانه مجرم، صیانت از جامعه و منافع بزه‌دیده را در نظر بگیرند.^{۴۶} در قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۹۲ نیز در تعیین و اجرای مجازات‌های جایگزین حبس به ملاحظه نوع جرم و کیفیت ارتکاب آن، آثار ناشی از جرم، سن، مهارت، وضعیت، شخصیت و سابقه مجرم، وضعیت بزه‌دیده و سایر اوضاع و احوال اشاره شده است.^{۴۷} همچنین علی‌رغم تحولاتی که در زمینه ضابطه‌مندسازی تخفیف مجازات در قانون مجازات اسلامی سال ۹۲ ایجاد شده بود، اما در برخی موارد اعمال تخفیف منجر به تعیین حبس‌های کوتاه‌مدت (کمتر از سه ماه) شده و مشکل این نوع حبس‌ها که یکی از اهداف حبس‌زدایی عدم تجویز آن است، همچنان باقی بود. به‌عنوان مثال اگر مجازات حبس درجه پنج طبق بند الف ماده ۳۷ با سه درجه تخفیف به حبس درجه هشت تقلیل می‌یافت، با عنایت به ممنوعیت ماده ۷۳ این قانون،^{۴۸} امکان تبدیل به مجازات جایگزین وجود نداشت و اداره کل امور حقوقی قوه قضائیه نیز بر تعیین حبس کمتر از نود و یک روز در مقام تخفیف صحه گذاشت.^{۴۹} به همین دلیل برای رفع این مانع در اصلاحات قانون کاهش مجازات حبس تعزیری، قانونگذار با اتخاذ سیاست «محدودسازی قانونی تعیین مجازات حبس» مقرر داشت چنانچه در اجرای مقررات ماده ۳۷ اصلاحی یا سایر قوانین، حکم به کمتر از نود و یک روز حبس صادر شود، تکلیف دادگاه است که حبس را به مجازات جایگزین تبدیل کند.^{۵۰}

بنابراین امکان تبدیل مجازات حبس به جزای نقدی در مقام تخفیف که در تحولات قانون کاهش مجازات حبس تعزیری آمده است را می‌توان در جهت «اصل استفاده از تدابیر جایگزین» مورد توجه قرار داد.^{۵۱} این رویکرد ضمن پرهیز از تجویز حبس‌های کوتاه‌مدت و در نتیجه کاهش جمعیت کیفری

46. The judicial authority, having at its disposal a range of non-custodial measures, should take into consideration in making its decision the rehabilitative needs of the offender, the protection of society and the interests of the victim, who should be consulted whenever appropriate.

۴۷. ماده ۶۴.

۴۸. ماده ۷۳: در جرایم عمدی که مجازات قانونی آنها بیش از یک سال حبس است، در صورت تخفیف مجازات به کمتر از یک سال، دادگاه نمی‌تواند به مجازات جایگزین حبس حکم نماید.

۴۹. نظریه شماره ۱۴۷ مورخ ۱۳/۰۸/۹۲.

۵۰. تبصره ماده ۶ قانون کاهش مجازات حبس تعزیری. ماده ۶۵: مرتکبان جرایم عمدی که حداکثر مجازات قانونی آنها سه ماه حبس است، به جای حبس به مجازات جایگزین حبس محکوم می‌گردند.

۵۱. در انگلستان در جهت استفاده حداقلی از مجازات حبس که اصولاً مجازاتی شدید محسوب می‌گردد و در نتیجه در قبال

محکومان به این نوع حبس، اعمال جزای نقدی را به‌عنوان واکنش جایگزین پذیرفته است و بدین وسیله حداقل‌گرایی در مجازات حبس را با خارج ساختن الزامی حبس‌های کوتاه‌مدت از دایره زرادخانه کیفری به رسمیت می‌شناسد.

۳- چالش‌های نهاد تخفیف مجازات در حقوق ایران با نگاهی به اسناد بین‌المللی

هرچند قانونگذار در راستای سیاست جنایی ناظر بر کاهش جمعیت کیفری زندان در تصویب قانون کاهش مجازات حبس تعزیری، تحولاتی را در نهاد تخفیف مجازات رقم زده است، اما در عین حال انتقاداتی نیز همچنان بر این نهاد وارد است که در این قسمت مورد بررسی واقع می‌شود.

۳-۱- عدم نظارت بر اعمال اختیارات قضایی

از منظر حقوقی باید با همه افراد جامعه با عدالت و احترام و به‌طور برابر رفتار شود و آنها نباید در معرض تبعیض قرار گیرند. اصل برابری در برابر قانون در قلب نظام‌های حقوقی سامان یافته قرار دارد. هرگونه تبعیض در اعمال قانون، اعتماد به نظام عدالت کیفری را خدشه‌دار می‌کند. تبعیض به‌مثابه سیستمی چرخشی در مراحل مختلف نظام عدالت کیفری ممکن است بروز یابد.^{۵۲} هم‌زمان با افزایش جمعیت کیفری زندان، رفتارهای تبعیض‌آمیز در کیفردهی مجازات حبس یکی از ابعاد این پدیده را به خود

جرایم شدید قابل اعمال خواهد بود، تبصره ۲ ماده ۱ قانون عدالت کیفری مصوب ۱۹۹۱ در این راستا در قسمت a خود، اختیارات دادگاه جزا و دادگاه‌های صلح را در ارتباط با تعیین یک مجازات سالب آزادی، به موردی محدود می‌کند که (جرم ارتكابی، یا ترکیبی از جرم و یک جرم دیگر همراه آن، آنچنان «شدید» باشد که تنها چنین مجازاتی برای جرم بتواند توجیه شود...). تبصره ۲ ماده ۱۵۲ قانون عدالت کیفری ۲۰۰۳ نیز مضمونی به همین عبارت دارد. ماده ۷۶ قانون اختیارات دادگاه‌های کیفری ۲۰۰۰ برای تعیین مجازات حبس یکی از دو توجیه ذیل را لازم می‌شمارد: ۱- جرم آنچنان «شدید» باشد که تنها با مجازات حبس توجیه شود؛ ۲- جرم، از نوع «خشن یا جنسی» باشد و تنها، مجازات حبس برای صیانت جامعه از خطرات احتمالی مجرم مناسب باشد.

Andrew Ashworth, *Criminal justice and deserved sentence* (Oxford: Oxford University Press, 2015), 226-227.

در مرحله قضا یا همان «کیفردهی» این دو معیار در «اصل به‌کارگیری کیفر سالب آزادی در قبال مجرمین خطرناک» رخ می‌نماید. ضمن اینکه الزام دادگاه‌ها به اخذ گزارش پیش از مجازات در خصوص بررسی احتمال خطرناکی متهم بر مبنای عوامل مخففه نیز وجود دارد:

Tom Clark, "Sentencing dangerous offenders following the Criminal Justice and Immigration Act 2008, and the place of psychiatric evidence", *Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 22, 1(2011), 142.

۵۲. ثنا کاظم‌پور، محمد فرجیپا و محمدجعفر حبیب‌زاده، «تحلیل کیفرشناختی تبعیض در فرایند کیفردهی ناظر بر جرایم مواد مخدر اتباع بیگانه؛ مطالعه تطبیقی»، *مطالعات حقوق تطبیقی*، ۱۳، ۱(۱۴۰۱)، ۳۳۵.

اختصاص می‌دهد. قطعنامه شماره ۴۵/۱۱۱ مجمع عمومی سازمان ملل متحد مصوب ۱۴ دسامبر ۱۹۹۰ میلادی که با عنوان «اصول اساسی در باب رفتار با زندانیان»^{۵۳} است،^{۵۴} اصل «عدم تبعیض در مجازات‌دهی» یکی از محورهای آن است. همچنین سند «استانداردهای حداقلی برای تعامل با مجرمین» که به موجب قطعنامه شماره ۲۰۷۶ شورای اقتصادی و اجتماعی مصوب شده است و نیز قطعنامه شماره ۴۳/۱۷۳ مجمع عمومی سازمان ملل با عنوان «مجموعه اصولی برای صیانت همه افراد از انواع اشکال بازداشت و حبس» بر منع تبعیض در «کیف‌دهی» تأکید می‌کند.

هرچند سیاست قانونگذار در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ مبتنی بر ضابطه‌مند ساختن حدود تخفیف مجازات بوده است، اما خلاً اساسی این قانون را می‌توان در فقدان سازوکاری برای نظارت بر نحوه اعمال «اختیار قضایی» در زمینه تخفیف مجازات، به‌ویژه در راستای سیاست حبس‌زدایی دانست. این نقیصه در قانون کاهش مجازات حبس تعزیری نیز تکرار شده و مورد توجه قرار نگرفته است. شایسته بود قانونگذار به‌منظور پیشگیری از بروز غفلت احتمالی مقام قضایی، که ممکن است علی‌رغم وجود جهات تخفیف، از اعمال آن خودداری ورزد و بدین ترتیب نوعی تبعیض در فرایند کیف‌دهی پدید آید، همان‌گونه که دادگاه را برای صدور حکم به مجازات حبس بیش از حداقل مقرر در قانون، ملزم به ذکر جهات تصمیم خویش ساخته است. این الزام را در مورد جهات تخفیف نیز مقرر می‌کرد. بدین معنا که دادگاه مکلف می‌بود در تصمیم خود تصریح نماید که در صورت وجود جهات تخفیف، اگر از اعمال آن (اعم از کاستن از حداقل مجازات قانونی حبس یا تبدیل آن) امتناع کرده است، هرچند حداقل مجازات را در نظر گرفته باشد، بر چه مبنایی این تصمیم اتخاذ شده است؛ برای نمونه، چنانچه احراز می‌شد متهم رضایت شاکی را به‌واسطه تطمیع یا تهدید تحصیل کرده یا آنکه دارای سوابق کیفری مؤثر بوده است. به عبارتی دیگر کنترل دادگاه‌های تالی توسط مراجع عالی نمی‌تواند قاضی را مختار مطلق در اتخاذ تصمیمات خود و عدم اعمال این کیفیات به هنگامی که جهات آن وجود دارد، بنماید و عدم توجه به جهات تخفیف همان‌قدر سنگین و غیرعادلانه است که عدم مراقبت در اعمال بنیادهایی چون تعلیق اجرای مجازات یا تبدیل کیفر و یا آزادی مشروط.^{۵۵} بدیهی است وجود چنین سازوکاری با اهداف حبس‌زدایی از طریق اعمال نهاد تخفیف که مبتنی بر توسعه اختیارات قضایی و ضابطه‌مند سازی آن است، نیز همخوانی دارد.

53. Basic Principles for the Treatment of Prisoners.

54. General Assembly resolution 45/111, Annex.

۵۵. رضا نوربها، نگاهی به قانون مجازات اسلامی (تهران: انتشارات میزان، ۱۳۸۳)، ۲۸۴.

۲-۳- ابهام در امکان یا عدم امکان تبدیل مجازات‌های تعزیری به حبس در مقام تخفیف

سؤال مهم دیگری که در «راستای اصل استفاده حداقلی از مجازات حبس» اینجا مطرح می‌گردد، این است که طبق ماده ۳۷ اصلاحی (بهموجب قانون کاهش مجازات حبس تعزیری) آیا در مقام تخفیف قاضی مجاز به تبدیل سایر مجازات‌های تعزیری (غیر از حبس، مصادره کل اموال و انفصال از خدمت که در بندهای «الف» تا «ت» آمده است) به حبس است؟ برخی از صاحب‌نظران تا پیش از اصلاحات سال ۹۹ ماده ۳۷، به این پرسش پاسخ منفی می‌دادند. با این استدلال که مقنن سیاستش نسبت به حبس جداست و به‌عنوان مثال نمی‌توان شلاق درجه شش را به جزای نقدی درجه هفت تبدیل کنیم. چون عبارت «...از همان نوع یا انواع دیگر» مندرج در بند «ت» ماده ۳۷ یعنی در مورد سایر مجازات‌های تعزیری در مقام تقلیل باید از همان جنس مجازاتی که از درجه آن کاسته می‌شود، تعیین گردد و منظور از «انواع دیگر» مجازاتی غیر از حبس است و نمی‌توانیم شلاق یا جزای نقدی را به حبس تبدیل کنیم؛ زیرا سیاست مقنن در قبال کیفرهای مزبور، در بندهای «الف» تا «ت» ماده یادشده به‌صورت مجزا و افتراقی مقرر گردیده است.^{۵۶} اگر این استدلال را در خصوص عدم امکان تبدیل سایر مجازات‌ها به حبس با توجه به تفسیر عبارت «انواع دیگر» بپذیریم، شاید در خصوص بند «ث» ماده ۳۷ اصلاحی که این عبارت حذف شده است،^{۵۷} دیگر به‌راحتی نتوان به پرسش مذکور پاسخ منفی داد. ضمن اینکه تکلیف مندرج در صدر ماده ۳۷ راجع به اعمال تخفیف به‌گونه‌ای که «به حال متهم مناسب‌تر باشد» نیز این برداشت را تقویت می‌کند؛ چراکه مقام قضایی ممکن است به این نتیجه برسد که به‌عنوان مثال مجازات حبس مناسب‌تر از شلاق یا جزای نقدی است و تکلیف به رعایت تناسب مجازات با وضعیت متهم و اطلاق «بند ث» را نیز جواز این تصمیم بدانند. هرچند روح حاکم بر قانون کاهش مجازات حبس تعزیری، کاستن از تعیین مجازات حبس با توسل به تخفیف مجازات در مقام کیفرگزینی است. در سند «استانداردهای حداقلی حاکم بر اقدام‌های جایگزین حبس» که در تاریخ ۱۴ دسامبر ۱۹۹۰ به‌صورت قطعنامه‌ای به تصویب مجمع عمومی سازمان ملل متحد نیز رسیده است،^{۵۸} از جمله مباحث مهم و قابل بررسی، لزوم مقارنه افزایش مجازات‌های جایگزین حبس با کاهش مجازات حبس و عدم ملازمه بین کارآمد نبودن

۵۶. توجهی، نهادهای ارفاقی در قانون مجازات اسلامی، پیشین، ۹۵.

۵۷. ث- تقلیل سایر مجازات‌های تعزیری به میزان یک یا دو درجه یا تبدیل آن به مجازات دیگر از همان درجه یا یک درجه پایین‌تر.

58. Resolution Assembly General, 110/45. Samuel A. Bleicher, "The Legal Significance of Re-Citation of General Assembly Resolutions", *American Journal of International Law*, 63, 3(1969), 461.

مجازات‌های جایگزین حبس و ضرورت اجرای مجازات حبس بوده است، اما سکوت قانونگذار در این زمینه چه در زمان حاکمیت ماده ۳۷ سابق و چه در ماده ۳۷ اصلاحی بر این ابهام دامن می‌زند و جا داشت قانونگذار به صراحت در این خصوص تعیین تکلیف می‌کرد.

۳-۳- عدول از ضابطه‌مندسازی تخفیف در فرض تعدد و تکرار جرم

یکی از اصول حاکم بر مجازات، اصل فردی‌سازی مجازات است. این اصل از اهداف گوناگونی از قبیل عدالت، تربیت، اصلاح و بازاجتماعی نمودن و پیشگیری از تکرار جرم تبعیت می‌کند. برای نیل به این اهداف، اعمال یک مجازات ثابت در مورد همه مجرمان از لحاظ منحصر به فرد بودن ویژگی‌های جسمی، روانی و اجتماعی یک فرد نسبت به فرد دیگر، کم‌فایده است. اصل فردی کردن مجازات‌ها یکی از اصول پیشرفته اعمال مجازات است که ما را در رسیدن به هدف مذکور راهنمایی می‌کند. مطابق این اصل، میزان مجازات بسته به شخصیت، ویژگی‌ها، انگیزه، وضعیت روانی مجرم حین ارتکاب جرم و شیوه ارتکاب جرم و عوامل گوناگون دیگر در باره مجرمان مختلف، متفاوت است.

بیانیه نهایی نخستین کنگره سازمان ملل در خصوص پیشگیری از جرم و درمان مجرمین که در تاریخ ۲۲ آگوست تا ۳ سپتامبر ۱۹۵۵ در شهر جنوا در کشور سوئیس برگزار شد^{۵۹} و بعدها توسط قطعنامه ۲۰۷۶ شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل مورد اصلاح قرار گرفت و در نهایت با عنوان «استانداردهای حداقلی برای تعامل با مجرمین» در تاریخ ۱۹۵۶ به چاپ رسید، از جمله اسنادی است که مطابق بند شصت و سوم آن به لزوم «فردی‌سازی مجازات حبس» در راستای اصل انعطاف کیفر اشاره می‌کند.

همچنین مطابق بند ۲۸ سند استانداردهای حداقلی حاکم بر اقدامات جایگزین حبس که نتیجه شصت و هشتمین نشست تخصصی در این زمینه در شهر توکیو بوده و در تاریخ ۱۴ دسامبر ۱۹۹۰ به صورت قطعنامه‌ای به تصویب مجمع عمومی سازمان ملل متحد رسیده است، در نظر گرفتن سابقه، شخصیت، استعداد، هوش، ارزش‌ها و به‌ویژه شرایطی که منجر به ارتکاب جرم از سوی وی شده است، از جمله محورهای آن است.

یکی از تحولات قانون کاهش مجازات حبس تعزیری در راستای حبس‌زدایی، عدول قانونگذار از

59. Walter R. Sharp, "Decisionmaking in the Economic and Social Council", *International Organization*, 22, 4(1968), 881. First United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Geneva, 22 August-3 September 1955: report prepared by the Secretariat (United Nations publication, Sales No. 1956.IV.4), annex I.A; amended by the Economic and Social Council in its resolution 2076 (LXII) (addition of section E, entitled "Persons arrested or imprisoned without charge")

«ضابطه‌مندسازی تخفیف در فرض تعدد و تکرار جرم» و شمول سیاست کلی حاکم بر تخفیف مجازات مندرج در مواد ۳۷ و ۳۸ قانون مجازات اسلامی (اصلاحی به‌موجب قانون کاهش مجازات حبس تعزیری) بر این موارد است؛ اما نتیجه‌ای که از مقایسه این رویکرد با سیاست قانونگذار سال ۱۳۹۲ «در تخفیف در فرض تعدد و تکرار جرم» به دست می‌آید، نشان‌دهنده آن است که به‌عنوان نمونه اگر فردی مرتکب جرمی می‌شد که مجازات قانونی آن بین سه تا ده سال حبس تعیین شده بود و مشمول مقررات تکرار جرم نیز قرار می‌گرفت، مطابق ماده ۱۳۷ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، مجازات وی از ده سال (یعنی خود ده سال) تا پانزده سال حبس به‌عنوان تشدید مجازات قابل اعمال بود. در عین حال در صورت وجود جهات تخفیف، دادگاه می‌توانست بر اساس بند «الف» ماده ۱۳۹، مجازات حبس را به میزان شش و نیم سال تا کمتر از ده سال به‌عنوان تخفیف در نظر بگیرد. با تحولات صورت‌گرفته به‌موجب قانون کاهش مجازات حبس تعزیری در فرض پیش گفته شده، وفق ماده ۱۳ آن قانون^{۶۰} در فرض تشدید حداقل مجازات از سه سال حبس به شش و نیم سال حبس (حبس درجه چهار) الزاماً بایستی افزایش یابد و دادگاه مخیر است تا دوازده و نیم سال حبس (حبس درجه سه) نیز حکم دهد. در این صورت اگر جرم ارتكابی مشمول تخفیف باشد، هر یک از این محکومیت‌ها (شش و نیم سال یا دوازده و نیم سال حبس اگر در مقام کیفردهی مورد حکم قرار گرفته باشد) به‌طور مستقل می‌توانند مورد تخفیف واقع شوند که وفق بند «الف» ماده ۳۷ قانون مجازات اسلامی (اصلاحی به‌موجب ماده ۶ قانون کاهش مجازات حبس تعزیری) اگر سه درجه تخفیف برای شش و نیم سال حبس در نظر گرفته شود، از نود و یک روز تا شش ماه حبس (حبس درجه هفت) قابل تعیین است و اگر برای دوازده و نیم سال حبس در نظر گرفته شود، این میزان حبس از شش ماه تا دو سال (حبس درجه شش) خواهد بود؛ یعنی دامنه تخفیف مجازات حبس در نتیجه تغییر سیاست قانونگذار از شش و نیم سال تا کمتر از ده سال حبس، ناگهان به نود و یک روز حبس تا دو سال حبس تقلیل یافته است! بر این عدم تعادل کیفری زمانی بیشتر افزوده خواهد شد که فردی که برای نخستین بار مرتکب جرمی شده که مجازات قانونی وی سه تا ده سال حبس است، قاضی می‌تواند از اختیار ماده ۳۷ استفاده کند و یک درجه تخفیف را اعمال کند و یا

۶۰. ماده ۱۳- ماده (۱۳۷) قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲/۲/۱ به شرح زیر اصلاح می‌شود: ماده ۱۳۷: هرکس به علت ارتکاب جرم عمدی به‌موجب حکم قطعی به یکی از مجازات‌های تعزیری از درجه یک تا درجه پنج محکوم شود و از تاریخ قطعیت حکم تا حصول اعاده حیثیت یا شمول مرور زمان اجرای مجازات، مرتکب جرم عمدی تعزیری درجه یک تا شش گردد، حداقل مجازات جرم ارتكابی میانگین بین حداقل و حداکثر مجازات قانونی آن جرم است و دادگاه می‌تواند وی را به بیش از حداکثر مجازات تا یک‌چهارم آن محکوم کند.

اصلاً تخفیف ندهد و برای تکرارکننده این جرم می‌تواند سه درجه تخفیف در نظر بگیرد و عملاً کسی که اولین بار مرتکب این جرم شده است، از تکرارکننده این جرم بیشتر مجازات می‌شود! بدیهی است این نوع سیاست‌گذاری نه با «اصل تناسب بین جرم با مجرم» با هدف تشدید مجازات برای مرتکبین دارای حالت خطرناک همخوانی دارد نه با «اصل فردی‌سازی کیفر» و به‌نوعی قانونگذار دوباره به سیاست «افراط در تخفیف» قانون مجازات اسلامی سال ۱۳۷۰، البته این بار در فرض توأمان بودن تشدید و تخفیف، بازگشته است. لذا به نظر می‌رسد موضع قانونگذار سال ۱۳۹۲ مبنی بر مقرر داشتن «ضوابط خاص تخفیف در فرض تشدید مجازات» مناسب‌تر بود و با منطبق سیاست کیفری حاکم بر فرض توأمان بودن تشدید و تخفیف مجازات نیز همخوانی داشت.

۳-۴- محدودیت در تخفیف مجازات حبس ناشی از مقررات یا موارد خاص

موضوع دیگری که در بحث تخفیف مجازات، قانون کاهش مجازات حبس تعزیری در راستای اصل «عدم تبعیض در کیفردهی» متعرض آن نشده است، محدودیت در تخفیف مجازات حبس ناشی از مقررات خاص است که یا «میزان تخفیف» را مشخص کرده است یا «منع از اعمال تخفیف» را مقرر نموده است. نمونه حالت نخست ماده ۳ قانون مجازات جرایم نیروهای مسلح مصوب ۱۳۸۲/۱۰/۹ است که در مورد مجازات حبس «تا دو سال» دادگاه می‌تواند در صورت وجود جهات مخففه مجازات حبس را تا یک‌سوم حداقل مجازات قانونی جرم تخفیف داده و یا به یکی از مجازات‌های مندرج در آن ماده که متناسب با مجازات اصلی است، تبدیل نماید، یا تبصره ۱ ماده ۱ قانون تشدید مجازات مرتکبین اختلاس، ارتشا و کلاهبرداری که در مورد حبس، اعمال تخفیف را تا حداقل حبس مقرر در این ماده (یک سال) پذیرفته است. در نمونه حالت دوم نیز می‌توان به «ممنوعیت» تخفیف مجازات از جمله حبس، مندرج در ماده ۷۱۹ قانون مجازات اسلامی بخش تعزیرات (راجع به خودداری راننده از رساندن مصدوم به مراکز درمانی یا ترک محل حادثه برای فرار از تعقیب) و یا ماده ۷ قانون حمایت از آمران به معروف و ناهیان از منکر^{۶۱} که مجازات اشخاصی که مبادرت به اعمال مجرمانه نسبت به آمر به معروف و ناهی از منکر نمایند را قابل تخفیف و یا تعلیق ندانسته است، اشاره کرد. البته «منع تخفیف» برخی از این موارد از جمله مورد اخیر قابل نقد است؛ چراکه ایجاد این ممنوعیت به‌طور مطلق با اهداف حبس‌زدایی و فردی کردن مجازات مطابقت ندارد و به وجود سیاست‌های دوگانه «افراط در تخفیف و تقریب در اعمال آن» دامن می‌زند. همچنین قانون کاهش مجازات حبس تعزیری، متعرض مواردی که عملاً در آن

۶۱. مصوب ۹۴/۱۰/۲۳

امکان تخفیف وجود ندارد نیز نشده است. به‌عنوان مثال قانونگذار در جرم سرقت مسلحانه و توأم با آزار موضوع ماده ۶۵۲ قانون مجازات اسلامی (بخش تعزیرات) به حبس از سه ماه تا ده سال (درجه چهار) اشاره کرده است، حال در این مورد حتی اگر سه درجه تخفیف مطابق با بند الف ماده ۶ قانون کاهش مجازات حبس تعزیری داده شود، باز هم حبس تعزیری درجه هفت قابل اعمال نخواهد بود؛ چون از حداقل میزان حبس قانونی (سه ماه) کاسته نخواهد شد.

سکوت قانونگذار در مورد شمول یا عدم شمول مقررات تخفیف مجازات بر حبس شرعی جرایمی چون اکراه یا امساک در قتل که از مصادیق تعزیرات منصوص شرعی است، همچنین از جمله انتقادات وارد بر قانون مجازات اسلامی سال ۱۳۹۲ بود که در اصلاحات قانون کاهش مجازات حبس تعزیری نیز به این مسئله توجه نشده است؛ چراکه سیاست قانونگذار در قانون مجازات اسلامی در ارتباط با تعزیرات منصوص شرعی با سایر تعزیرات متفاوت است. از جمله اینکه بسیاری از نهادهای ارفاقی که مبنای عرفی دارند را مشمول این دسته از تعزیرات ندانسته است و به همین خاطر پس از ایرادات شورای نگهبان، مقنن در تبصره ۲ ماده ۱۱۵ قانون مجازات اسلامی سال ۱۳۹۲ شمول بسیاری از این نهادهای ارفاقی (چون معافیت از کیفر با احراز جهات تخفیف، تعویق صدور حکم و تعلیق اجرای مجازات) را از تعزیرات فوق منصرف دانسته است.^{۶۲} با وجود این جای تعجب است که نه شورای نگهبان و نه کمیسیون محترم حقوقی و قضایی مجلس، گستره اعمال تخفیف مقرر در اصلاحات ماده ۳۷ قانون مجازات اسلامی به‌موجب قانون کاهش مجازات حبس تعزیری را نسبت به تعزیرات منصوص شرعی استثنا نکرده است که به نظر می‌رسد، سهواً از نظر دور مانده است.

نتیجه‌گیری

گسترش استفاده از مجازات حبس با رویکرد اصلاح‌مدارانه، تورم جمعیت کیفری زندان‌ها و آسیب‌های ناشی از آن را به دنبال داشت که ضرورت بازنگری در قوانین کیفری با هدف حبس‌زدایی را ایجاب نمود. در این مسیر تحولات نهادهای ارفاقی چون تخفیف مجازات یکی از محورهای سیاست حبس‌زدایی را تشکیل می‌دهد. از طرفی ضرورت مدیریت جمعیت کیفری زندان علاوه بر قوانین داخلی کشورها، جنبه بین‌المللی نیز پیدا کرده، به‌گونه‌ای که در اسناد مختلف بین‌المللی با امعان نظر به مصائب ناشی از افزایش محکومین به مجازات حبس، به افزایش استانداردهای رفتار با محبوسین و ضرورت نظارت

۶۲. عبدالعلی توجهی و حسام ابراهیم‌وند، «کیفرگذاری و کیفردهی در حوزه سلب آزادی در حقوق ایران و انگلستان»، دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۲۲، ۷۷-۷۸ (۱۳۹۶)، ۷۰.

نظام‌مند دولت‌ها بر زندان‌ها و بازداشتگاه‌ها تأکید می‌شود. از طرفی همان‌طور که لزوم فردی‌سازی و ضرورت استفاده حداقلی از مجازات حبس، جایگزینی آن با سایر تدابیر و منع تبعیض در کیفردهی، از جمله مهم‌ترین اصولی است که در مجموعه اسناد بین‌المللی ناظر بر کاهش جمعیت کیفری بدان اشاره شده است. در پاسخ به سؤال نخست تحقیق می‌توان گفت تحولات صورت‌گرفته در نهاد تخفیف مجازات در قانون کاهش مجازات حبس تعزیری با نوآوری‌هایی که در زمینه متنوع‌سازی جلوه‌های تخفیف مجازات حبس، از جمله امکان تبدیل برخی از حبس‌ها به جزای نقدی و منع تعیین حبس‌های کوتاه‌مدت، داشته است، همسو با اصول مندرج در اسناد بین‌المللی راجع به کاهش جمعیت کیفری زندان است. همچنین در پاسخ به سؤال دوم تحقیق نیز می‌توان گفت هرچند عدول از ضابطه‌مندسازی تخفیف مجازات حبس در فرض تعدد و تکرار جرم و شمول قواعد عام تخفیف مجازات بر آن ظاهراً همسو با ضرورت اصل استفاده حداقلی از مجازات حبس به نظر می‌رسد، اما عدم توجه قانونگذار به نتایج اعمال این سیاست خود ناقض اصل منع تبعیض در کیفردهی مندرج در اسناد بین‌المللی است. همچنانکه عدم تعیین سازکاری به‌منظور نظارت بر اعمال اختیار مقام قضایی، ابهام در امکان تبدیل برخی مجازات‌ها به حبس، عدم توجه به برخی محدودیت‌های ناظر بر تخفیف مجازات حبس ناشی از مقررات خاص، عدم تعیین تکلیف مواردی که عملاً امکان تخفیف وجود ندارد و سکوت قانونگذار در مورد شمول یا عدم شمول مقررات تخفیف مجازات بر مجازات حبس شرعی، از جمله انتقادات وارد بر تحولات صورت‌گرفته نهاد تخفیف مجازات است. با نگاهی به دورنمای کلی قانون کاهش مجازات حبس تعزیری، مشخص می‌شود که سیاست‌گذاری‌های ارفاقی در نهادی چون تخفیف مجازات بیش از آنکه مبتنی بر یافته‌های جرم‌شناسانه، جامعه‌شناسانه و ارزیابی سیاست‌های کیفری پیشین باشد، ریشه در اضطرار داشته و از سر ناچاری و شتاب‌زدگی به تصویب رسیده است و به همین جهت مصادیقی از نقض اصول مندرج در اسناد بین‌المللی نیز در آن به چشم می‌خورد. لذا پیشنهاد می‌گردد:

۱- همچنانکه در قانونگذاری در مباحث کیفری به چالش‌های عملی چون افزایش جمعیت کیفری زندان توجه می‌گردد، نگاه به آخرین دستاوردهای جرم‌شناسانه و کیفرشناختی، به‌عنوان رکن اجتناب‌ناپذیر این امر، مدنظر قرار گرفته و این مسئله را می‌توان به‌عنوان یک الزام قانونی در اسناد بالادستی چون قوانین برنامه توسعه پیش‌بینی کرد.

۲- در اصلاحات پیش روی قانون کاهش مجازات حبس تعزیری^{۶۳}، با عنایت به چالش‌های

۶۳. ظاهراً در قالب اصلاح ماده ۱۱ این قانون (ماده ۱۰۴ قانون مجازات اسلامی) دنبال می‌شود.

گفته‌شده در تحولات نهاد تخفیف مجازات و همسو با اصولی چون اصل منع تبعیض در کیفردهی و فردی‌سازی مجازات حبس مندرج در اسناد بین‌المللی شایسته است:

- سازگار لازم در قالب تدابیری چون تبصره الحاقی به ماده ۱۸ قانون مجازات اسلامی (به‌موجب ماده ۲ قانون کاهش)، به‌منظور نظارت بر اختیارات قضایی در تخفیف مجازات پیش‌بینی شود.

- در اعمال تخفیف مجازات در فرض توأمان بودن تخفیف و تشدید، با توجه به نتایج غیرمنطقی ناشی از حذف سیاست ضابطه‌مندسازی تخفیف در قانون مجازات اسلامی سال ۱۳۹۲، پیشنهاد می‌گردد سیاست مذکور احیا شود.

- ابهامات راجع به امکان تبدیل برخی مجازات‌ها به حبس، عدم توجه به برخی محدودیت‌های ناظر بر تخفیف مجازات حبس ناشی از مقررات خاص، عدم تعیین تکلیف مواردی که عملاً امکان تخفیف وجود ندارد و سکوت قانونگذار در مورد شمول یا عدم شمول مقررات تخفیف مجازات بر مجازات حبس شرعی برطرف شود.

فهرست منابع

- الف) منابع فارسی
- آشوری، محمد. جایگزین‌های زندان یا مجازات‌های بینابین با آخرین اصلاحات. تهران: مرکز نشر چشم، ۱۳۹۸.
- آشوری، محمد و محمدجواد فتحی. «ارزیابی قواعد ناظر بر کیفیات مخففه در حقوق ایران». مطالعات حقوق خصوصی، ۳۹، ۲ (۱۳۸۸)، ۱-۲۱.
- آقای‌نیا، حسین. تخفیف مجازات سلطنت مطلق یا اختیار مقید، مجموعه مقالات در تجلیل از دکتر محمد آشوری. تهران: انتشارات علوم جنایی، ۱۳۸۳.
- آنسل، مارک. دفاع اجتماعی. ترجمه محمد آشوری و علی‌حسین نجفی ابرندآبادی. تهران: انتشارات گنج دانش، ۱۳۹۶.
- احمدزاده، رسول و مجتبی‌تام. ملاحظاتی درباره قانون کاهش مجازات حبس تعزیری. تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضائیه، ۱۳۹۹.
- الهوردی میگوئی، فرهاد. «هیچ چیز مؤثر نیست؟ اسطوره شکست رویکرد بازپروری مجرمان». فصلنامه مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی، ۵۰، ۲ (۱۳۹۹)، ۳۰۱-۳۲۳. Doi:10.22059/JQCLCS.2020.305714.1580
- ایسنا. «تصاویر زندان اوین نشانگر خلأهای نظارتی است / جامعه دیگر عذرخواهی‌های نمادین را نمی‌پذیرد». ۲ شهریور ۱۴۰۰. قابل دسترسی در: isna.ir/xdJSYs
- باهری محمد و میرزاعلی اکبرخان داور. نگرشی به حقوق جزای عمومی. چاپ ششم. تهران: انتشارات مجد، ۱۴۰۰.
- توجهی، عبدالعلی و حسام ابراهیم‌وند. «کیفرگذاری و کیفردهی در حوزه سلب آزادی در حقوق ایران و انگلستان». دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۲۲، ۲۷-۷۷ (۱۳۹۶)، ۴۱-۹۰.
- توجهی، عبدالعلی. آسیب‌شناسی قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۹۲. تهران: انتشارات پژوهشگاه قوه قضائیه، ۱۴۰۰.
- توجهی، عبدالعلی. نهادهای ارفاقی در قانون مجازات اسلامی. چاپ دوم. تهران: انتشارات قوه قضائیه، ۱۴۰۲.
- جمالو، فاطمه. «تحولات تخفیف مجازات در قانون مجازات اسلامی سال ۱۳۹۲». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. قم: دانشگاه قم، ۱۳۹۶.
- جوانفکر، عباس. «حبس‌زدایی، ضرورتی ناگزیر». ماهنامه اصلاح و تربیت، ۴۷ (۱۳۸۴)، ۴۵-۴۷.
- دهخدا، علی‌اکبر. لغت‌نامه. تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۷.
- رحیمی‌نژاد، اسمعیل. «تصمیم دادگاه: حق یا تکلیف». مطالعات حقوق تطبیقی معاصر، ۳، ۴ (۱۳۹۰)، ۱۵۵-۱۷۲.
- رستمی هادی و مهری بزرگر. «کمینه‌گرایی در قانون کاهش مجازات حبس تعزیری (۱۳۹۹) و چالش‌های فراوری آن». پژوهشنامه حقوق کیفری، ۱۳، ۱ (۱۴۰۱)، ۷۵-۹۷. Doi: 10.22124/JOL.2022.19710.2148
- رضوی‌فرد، بهزاد. حقوق کیفری بین‌المللی عمومی. تهران: انتشارات میزان، ۱۳۹۹.
- سلیمی، صادق. «عوامل تخفیف مجازات در آرای دیوان بین‌المللی کیفری». پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی، ۸، ۱۶ (۱۳۹۹)، ۵۳-۷۸.

Doi: 10.22034/jcl.c.2021.125297

- شجاعی، علی. «تخفیف حبس در قانون‌نامه جنایی ۱۳۹۲». پژوهش حقوق کیفری، ۲، ۷(۱۳۹۳)، ۱۴۹-۱۶۴.

- شریان‌نسل، مریم، جمال بیگی و بابک پورقهرمانی. «تورم جمعیت کیفری زندان‌ها و نقض مقررات بین‌المللی حقوق بشر: علت‌ها و راهبردها». فصلنامه مطالعات بین‌المللی، ۱۷، ۶۷(۱۳۹۹)، ۶۵-۹۰.
Doi: 10.22034/ISJ.2021.251690.1229

- صاعی، پرویز. حقوق جزای عمومی، جلد دوم. تهران: انتشارات طرح نو، ۱۳۸۸.
- عزیزاده طباطبایی، سید محمود. «تخفیف مجازات، تکلیف یا اختیار؟». روزنامه شرق. شماره ۲۰۳۳. ۱۸ خرداد ۱۳۹۳.

- غلامی، حسین. «تکرار جرم به‌عنوان حرفه مجرمانه». مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ۶۲(۱۳۸۲)، ۲۸۵-۳۱۵.

- کاظم‌پور، ثنا، محمد فرجیها و محمدجعفر حبیب‌زاده. «تحلیل کیفرشناختی تبعیض در فرایند کیفردهی ناظر بر جرایم مواد مخدر اتباع بیگانه؛ مطالعه تطبیقی». مطالعات حقوق تطبیقی، ۱۳، ۱۱(۱۴۰۱)، ۳۲۱-۳۵۳.
Doi: 10.22059/jcl.2022.328249.634232

- «کاهش ۳۰ درصدی بازگشت مجدد زندانیان به زندان در ۲ سال اخیر». ۴ آذر ۱۴۰۲. قابل دسترسی در: <https://www.mizanonline.ir/fa/news/4746214>

- محسنی، مرتضی. حقوق جزای عمومی، جلد اول. چاپ پنجم. تهران: انتشارات گنج دانش، ۱۳۹۶.
- معاونت حقوقی و توسعه قضایی قوه قضائیه. مجموعه اسناد استانداردها و هنجارهای سازمان ملل متحد در زمینه پیشگیری از جرم و عدالت کیفری. چاپ سوم. تهران: شرکت سهامی روزنامه رسمی کشور، ۱۳۹۸.
- معظمی، شهلا. «پیشگیری از تکرار جرم». ماهنامه اصلاح و تربیت، ۶۴(۱۳۷۹)، ۳۳-۴۲.
- مک‌شین، مارلین و فرانک ویلیامز. «پذیرش فرهنگ زندان». ترجمه حسین غلامی. پژوهش حقوق عمومی، ۴، ۷(۱۳۸۱)، ۱۵۹-۱۷۵.

- نجفی ابرنآبادی، علی‌حسین. «سیاست جنایی سازمان ملل متحد». فصلنامه تحقیقات حقوقی، ۱، ۱۸(۱۳۷۵)، ۲۸۷-۳۵۶.

- نوبهار، رحیم. اصل قضایی بودن مجازات‌ها: تحلیل فقهی اصل بر محاکمه عادلانه. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، ۱۳۸۹.

- نوربها، رضا. نگاهی به قانون مجازات اسلامی. چاپ دوم. تهران: انتشارات میزان، ۱۳۸۸.

- یورگ آلبرشت، هانس. ازدحام در زندان‌ها. مترجم حسین غلامی. تهران: میزان، ۱۳۹۴.

(ب) منابع خارجی

- Ashworth, Andrew. *Criminal justice and deserved sentence*. Oxford: Oxford University Press, 2015.

- Bleicher Samuel A. "The Legal Significance of Re-Citation of General Assembly Resolutions". *American Journal of International Law*, 63, 3(1969), 444-478. <https://doi.org/10.2307/2198866>

- Clark, Tom. "Sentencing dangerous offenders following the Criminal Justice and Immigration Act 2008, and the place of psychiatric evidence". *Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 22, 1(2011), 138-155. <https://doi.org/10.1080/14789949.2010.523898>

- Crawshaw, Ralph & Leif Holmström. *Essential Texts on Human Rights for the Police*.

London: Brill, 2008.

- Middlemass, Keesha M. & Calvin John Smiley. *Prisoner Reentry in the 21st Century: Critical Perspectives of Returning Home*. New York: Routledge, 2019.

- Sharp, Walter R. "Decisionmaking in the Economic and Social Council". *International Organization*, 22, 4(1968), 881-901. doi.org/10.1017/S0020818300013849

- Vogel, Mary E. *Crime, Inequality and the State*. London: Routledge, 2020.

- Walmsley, R. *World Prison Population List: International Center for Prison Studies*. London: International Prison Publications, 2013.

